

Л.В. ЗАВ'ЯЛОВА

Інститут ботаніки ім. М.Г. Холодного НАН України
вул. Терещенківська, 2, м. Київ, 01601
Chn.flora@mail.ru

ДОПОВНЕННЯ ДО АДВЕНТИВНОЇ ФЛОРИ ЧЕРНІГІВСЬКОГО ПОЛІССЯ

*Ключові слова: адвентивні, неаборигенні види, поширення,
Чернігів, Чернігівське Полісся*

У результаті дослідження урбанofлори Чернігова у 2001—2008 рр. встановлено її видовий склад і виявлено деякі нові як для міста, так і регіону загалом види судинних рослин.

Окремі види адвентивних рослин, знайдені на території Чернігова, в Україні з'явилися нещодавно, тому їх поширення мало вивчене [10, 11]. Метою флористичних досліджень у Любецько-Чернігівському та Замглайсько-Седнівському районах області Чернігівського Полісся [9] було накопичення відомостей про наявність і розповсюдження цих рослин за межами міста. Зокрема, експедиційними маршрутами охоплено найбільші залізничні та автомобільні шляхи, якими Чернігів сполучений з Київською і Гомельською областями. Огляд літератури та гербарних зборів (КИ) показав, що відомості про зростання і поширення нижче наведених видів адвентивних рослин на Чернігівському Поліссі відсутні [5, 6, 8, 14, 19]. Накопичення даних про поширення неаборигенних видів рослин дає змогу визначити ступінь їх натуралізації, а також ймовірні шляхи занесення та подальшого розповсюдження. В результаті досліджень встановлено, що останнім часом флора поповнюється неаборигенними рослинами за рахунок їх свідомого (з метою культивування) та спонтанного (з насіннєвим матеріалом інших рослин, транспортними засобами тощо) занесення.

Ceratochloa carinata (Hook. et Arn.) Tutin — злак північноамериканського походження, кенофіт, ефемерофіт. У 2001 р. на залізничному насипі в Чернігові виявлено нечисленну групу (15—20) особин виду на початку плодоношення (КВ, № 080441). Вперше на Поліссі види роду *Ceratochloa* Beauv. відмічені наприкінці 80-х років ХХ ст.: у 1986 р. у Гомельській обл. (Білорусь) — *C. cathartica* (Vahl) Herter та *C. carinata* [17], у 1987 р. у Києві — *C. carinata* [11]. Оскільки Чернігів знаходиться між цими географічними пунктами (Київ і Гомельська обл.) і має з ними транспортні зв'язки, *C. carinata*, ймовірно, занесений до Чернігова залізничним транспортом. Не виключено, що на досліджуваній території зростає і *C. cathartica*, оскільки, як і попередній вид, цей адвентивний злак також відомий для суміжних територій. Морфологічні особливості представників та обсяг роду *Ceratochloa* докладно описані [11, 18—20]. Відомості щодо поширення цих видів в Україні в літературі обмежені [6, 7, 11, 14, 18, 19, 22]. За гербарними

даними (КВ) встановлено, що останнім часом обидва види трапляються дедалі частіше. Зокрема, на території Житомирського та Малого Полісся, Опілля, Право- та Лівобережного Лісостепу, де ростуть переважно в містах у порушених антропогенних екотопах (узбіччя автомобільних шляхів, залізничні насипи тощо).

Eragrostis pectinacea (Michx.) Nees — злак північноамериканського походження, кенофіт, ефемерофіт. У 2007 р. у Чернігові на узбіччі вулиці Привокзальної, поруч із залізничним вокзалом, виявлено нечисленну групу рослин у стані плодоношення (КВ, № 079622). Уперше в Україні відзначений в Києві у 1972 р. [10]. Поширений у Київському [22] та Малому Поліссі (за гербарними даними КВ), переважно на урбанізованих територіях. Зважаючи на його морфологічну подібність з *E. pilosa* (L.) Beauv., більш поширеного в Україні, в тому числі на досліджуваній території, розповсюдження *E. pectinacea* потребує подальшого вивчення.

Leymus sabulosus (M. Vieb.) Tzvelev — кенофіт понтично-кавказького походження, ефемерофіт. У 2006 р. в Чернігові, на піщаному березі р. Десна, біля пішохідного мосту (південно-східні околиці) виявлено 10 рослин у стані плодоношення (КВ, № 079614). За літературними [6, 19] та гербарними даними (КВ) є природним для півдня України (Причорномор'я, Приазов'я) і описаний із Криму. Занесені рослини виду відомі на річкових пісках Дніпра (Черкаська і Волинська області) та Нижнього Бугу [6], з Київського Лісостепу [2].

Hordeum murinum L. — археофіт середземноморсько-ірано-туранського походження, епекофіт. У 2007 р. на узбіччі вулиці Мстиславської (західна частина Чернігова) знайдено колонію рослин, які формували окремі групи чисельністю 15—130 особин. Того ж року він виявлений: у м. Мені (Чернігівська обл., на схід від м. Чернігова) на автовокзалі, нечисленна група до 20 особин; на залізничній станції «Левковичі», група з 15—20 особин. У 2008 р. на узбіччі автотраси Чернігів—Славутич виявлено ще три (понад 100 рослин) локалітети цього адвентивного виду (КВ, № 079624, 082426—082428). Здатний утворювати щільні монодомінантні угруповання. Вперше в Україні здичавілі рослини *H. murinum* у середині ХІХ ст. знайшов О. Рогович у Могильові-Подільському [15]. Відтоді цей адвентивний злак активно розповсюджується не лише на урбанізованих, а й природних і напівприродних територіях [3, 6, 22]. Однак для Чернігівського Полісся раніше він не вказувався.

Panicum capillare L. — кенофіт північноамериканського походження, ефемерофіт, що подекуди дичавіє [6, 13]. Здичавілі рослини знайдені: у 2001 р. — поблизу зерносховища в с. Михайло-Коцюбинське (18 км західніше Чернігова); у 2003 р. — на автостанції в с. Рівнопілля (15 км на пн.-зах. від Чернігова); у 2001 р. — між коліями на залізничному вокзалі та у 2003 р. — у тріщині асфальту на вул. Бойовій (західна частина) у Чернігові (КВ, № 079618, 079629, 079628, 079627). Відомості про його поширення в Україні обмежені [6]. Здичавілі рослини цього виду здебільшого трапляються у населених пунктах — на території підприємств, пов'язаних із переробкою, зберіганням, транспортуванням чи вирощуванням зернових культур (або поряд із ними) [13]. Варто зауважити, що *P. capillare* часто

тяжіє до екстремальних умов зростання (тріщини в асфальті, залізничні колії, відвали промислових відходів тощо).

Крім вищезгаданих, під час дослідження урбанofлори Чернігова виявлено ряд нових для території видів, серед яких — здичавілі декоративні рослини. Їх розповсюдження в Україні пов'язане з культивуванням [1, 16]. Це *Hemerocallis lilioasphodelus* L. (KW, № 082429—082431), *Heliopsis scabra* Dunal (KW, № 082432—082434) — кенофіти, ергазіофіти, поширені в населених пунктах регіону (села Демійка, Малійки, Михайло-Коцюбинське, Седнів, Ріпки) у складі рудеральних угруповань (на смітниках, кладовищах). Також вони спорадично трапляються в Чернігові не лише в антропогенних, а й напівприродних (узлісся соснового лісу в ур. Святе) та природних (заплавні луки) ектопах. За ступенем натуралізації є епекофітами. *Cosmos bipinnatus* Cav. (KW, № 076245), *Brassica juncea* (L.) Czern. (KW, № 080488), *Dianthus barbatus* L. (KW, № 080558, 080559) — ефемерофіти, ергазіофіти; спорадично трапляються по всій території дослідження у порушених ектопах у складі рудеральних і сегетальних угруповань (на смітниках, кладовищах, занедбаних садибах, узбіччях доріг); у 2008 р. в Чернігові вдруге виявлено здичавілі рослини *Aizopsis aizoon* (L.) Grulich (*Crassulaceae*) (вперше в Україні — у 2007 р. [4]).

Останнім часом в регіоні швидко розповсюджуються й інші види адвентивних рослин: *Grindelia squarrosa* (Pursh) Dunal. — злісний бур'ян, трапляється переважно на півдні та сході України [2]. Вперше в регіоні досліджень поодинокі рослини цього виду виявлено в 2001 р. поряд із коліями на залізничній станції «Чернігів Північний» та на стихійному міському смітнику в Лісковицькому піщаному кар'єрі (KW, № 072804). Зараз вид спорадично трапляється у різних частинах міста невеликими групами (3—5—15 особин). Швидке поширення його рослин по території міста спостерігається останні 2—3 роки. Ймовірно, воно пов'язане з розвитком будівництва, пісок для потреб якого інтенсивно завозиться з Лісковицького піщаного кар'єру. У 2007 р. кілька груп рослин *G. squarrosa* (від 3 до 30 особин) виявлено вздовж полотна на залізничних станціях «Малійки» та «Демійка» (35—40 км від м. Чернігова, дорогою на м. Славутич) — на сьогодні це крайні північні точки його поширення в Україні. Незважаючи на ботанічні дослідження в регіоні [8], досі не відзначалося значне поширення на Чернігівському Поліссі таких адвентивних рослин, як *Bidens frondosa* L. (KW, № 072805), що майже цілковито витісняє *B. tripartita* L. із прибережно-водних, вологолучних, рудеральних та інших ектопів [12], та *Anisantha sterilis* (L.) Nevski (KW, № 076263, 076247), який нині трапляється набагато частіше, ніж *A. tectorum* (L.) Nevski у складі фітоценозів остепнених лук і в рудеральних рослинних угрупованнях, особливо в населених пунктах.

Назви таксонів подані згідно з останнім номенклатурним виданням [21]. Гербарні зразки згаданих видів рослин передано до Гербарію Інституту ботаніки НАН України (KW)

Автор щиро вдячна канд. біол. наук Л.М. Губарь за допомогу у визначенні гербарних зразків рослин із родини *Roaceae*, д-ру біол. наук, проф. В.В. Протопоповій і канд. біол. наук М.В. ШEVERІ — за допомогу при підготовці рукопису статті.

1. Бортняк М.М. До поширення нових та маловідомих рослин Київського Полісся // Укр. ботан. журн. — 1962. — 19, № 3. — С. 79—84.
2. Бортняк М.М. Нові знахідки адвентивних рослин на території Київської області // Укр. ботан. журн. — 1978. — 35, № 2. — С. 127—130.
3. Бортняк М.М. Нотатки про адвентивну флору Київської області // Укр. ботан. журн. — 1976. — 33, № 6. — С. 619—622.
4. Зав'ялова Л.В. *Aizopsis aizoön* (L.) Grulich (*Crassulaceae*) — новий ергазіофіт у флорі України // Укр. ботан. журн. — 2008. — 65, № 6. — С. 876—881.
5. Зав'ялова Л.В. Історія дослідження рослинного покриву міста Чернігова // Наук. вісн. Чернівецького ун-ту: 36. наук. пр. — Вип. 343: Біологія. — Чернівці: Рута, 2007. — С. 72—78.
6. Злаки Украины / Отв. ред. Ю.Р. Шеляг-Сосонко. — Киев: Наук. думка, 1977. — 517 с.
7. Кльоц О.М. Про знахідки адвентивних видів рослин у Хмельницькій області // Укр. ботан. журн. — 1997. — 54, № 1. — С. 77—79.
8. Лукаш О.В. Флора судинних рослин Східного Полісся: історія дослідження, концепт — К.: Фітосоціоцентр, 2008. — 436 с.
9. Маринич О.М., Пархоменко Г.О., Петренко О.М., Шищенко П.Г. Удосконалена схема фізико-географічного районування України // Укр. географ. журн. — 2003. — 1. — С. 16—24.
10. Мосякін С.Л., Бортняк М.М. *Eragrostis pectinacea* (Michx.) Nees (*Poaceae*) — новий адвентивний вид флори України // Укр. ботан. журн. — 1994. — 51, № 5. — С. 89—93.
11. Мосякін С.Л. *Ceratochloa carinata* (Hook. et Arn.) Tutin (*Poaceae, Bromaeae*) — новий адвентивний вид флори УРСР // Укр. ботан. журн. — 1990. — 47, № 4. — С. 101—102.
12. Мосякін С.Л. Рід *Bidens* L. (*Asteraceae*) у флорі УРСР // Укр. ботан. журн. — 1988 — 45, № 6. — С. 63—64.
13. Мосякін С.Л. Флористичні знахідки на Київському Поліссі // Укр. ботан. журн. — 1988 — 45, № 4. — С. 65—67.
14. *Определитель высших растений Украины* / Отв. ред. Ю.Н. Прокудин. — Киев: Наук. думка, 1987. — 546 с.
15. Розович А.С. Обзорение сосудистых и полусосудистых растений, входящих в состав флоры губерний Киевского учебного округа: Волынской, Подольской, Киевской, Черниговской и Полтавской. — Киев, 1869. — 308 с.
16. Тохтар В.К. Доповнення до адвентивної флори Сходу України // Укр. ботан. журн. — 1996. — 53, № 6. — С. 687—690.
17. Третьяков Д.И. Новые заносные виды растений во флоре Белоруссии // Ботан. журн. — 1988. — 73, № 6. — С. 903—910.
18. Цвелев Н.Н. Заметки о некоторых родах злаков (*Gramineae*) флоры СССР // Нов. системат. высш. растений. — Л., 1971. — 7. — С. 42—59.
19. Цвелев Н.Н. Злаки СССР. — Л.: Наука, 1976. — 788 с.
20. Цвелев Н.Н. О некоторых редких и заносных растениях европейской части СССР, 2 // Нов. системат. высш. растений. — Л., 1981. — 18. — С. 247—257.
21. Mosyakin S.L., Fedoronchuk M.M. Vascular plants of Ukraine: a nomenclatural checklist / Ed. S.L. Mosyakin. — Kiev, 1999. — xxiii + 345 p.
22. Mosyakin S.L., Yavorska O.G. The nonnative flora of the Kiev (Kyiv) urban area, Ukraine: a checklist and brief analysis. — Urban Habitats, 2002. — Vol. 1, N. 1. — Pp. 45—65. <http://www.urbanhabitats.org>.

Рекомендує до друку
Я.П. Дідух

Надійшла 08.04.2009

Л.В. Завьялова

Институт ботаники им. Н.Г. Холодного НАН Украины, г. Киев

ДОПОЛНЕНИЕ К АДВЕНТИВНОЙ ФЛОРЕ ЧЕРНИГОВСКОГО ПОЛЕСЬЯ

Представлены сведения о некоторых новых для территории Черниговского Полесья видах адвентивных растений. Рассматриваются особенности их появления и распространения на исследуемой территории и в Украине в целом. Наиболее интересными из них являются представители сем. *Poaceae*: *Ceratochloa carinata* (Hook. et Arn.) Tutin, *Eragrostis pectinacea* (Michx.) Nees, *Leymus sabulosus* (M. Bieb.) Tzvelev.

К л ю ч е в ы е с л о в а: адвентивные, неаборигенные виды, распространение, Чернигов, Черниговское Полесье.

L.V. Zavyalova

M.G. Kholodny Institute of Botany, National Academy of Sciences of Ukraine, Kyiv

ADDITIONS TO THE ALIEN FLORA OF CHERNIHIV POLISSYA

Information about alien plants new for the territory of Chernihiv Polissya is provided. Data on their immigration and distribution in the studied territory and in Ukraine in general are presented. The most interesting floristic finds are as follows: *Ceratochloa carinata* (Hook. et Arn.) Tutin, *Eragrostis pectinacea* (Michx.) Nees, and *Leymus sabulosus* (M. Bieb.) Tzvelev.

К е у w o r d s: alien plants, nonnative species, distribution, Chernihiv, Chernihiv Polissya (Forest zone).